

Kapittel i bok, i Brekke, M. (red.)(2010)*Dannelse i skole og lærerutdanning*. Oslo: Universitetsforlaget

Hvem er du – og hvem kan du bli?

Dannelse gjennom innlevelse og refleksjon

Av Anne Eriksen

”We must all do theatre – to find out who we are,
and to discover who we could become” (Boal 2006).

Innledning

Hva er det som karakteriserer en god lærer? Trenger en lærer noe i tillegg til solide kunnskaper i undervisningsfag og i pedagogikk? Hva med den lekende læreren, og læreren som har selvinnsikt, tro på seg selv og evnen til å samarbeide med andre? En som har estetisk følsomhet og emosjonell intelligens? Det er lett å svare et entydig ja på utfordringene i disse spørsmålene. Lærerrollen er krevende og spennende, og læreren skal ifølge Stortingsmelding nr. 11 både være en dyktig fagperson og inneha personlige kvalifikasjoner (Kunnskapsdepartementet 2008–09). Dannelse har med dette å gjøre, og dannelsesprosessen må stimuleres i lærerutdanningen i de ulike fagene, også i drama. Drama er både et kunnskaps- og ferdighetsfag, men i tillegg er det et dannelsesfag i seg selv (Sæbø 2004). Studentene spiller teater, lærer metoder for dramaarbeid med barn og teori om teater og dramaturgi. Arbeidet i drama kan også omfatte bevisstgjøring av holdninger, personlighetsutvikling og oppøving av estetisk følsomhet; temaer nært knyttet til innholdet i dannelsesbegrepet. Estetisk dannelse er alltid sentralt i all kunstpedagogisk virksomhet, men i denne sammenhengen har jeg valgt å fokusere på den delen av dannelsesaspektet som handler om å bli et selvstendig og reflektert menneske, med ønske om å være subjekt i sitt eget liv. Eller for å bruke teaterterminologi: å spille hovedrollen i sitt eget liv.

Selv om drama ikke er et eget skolefag, inngår det som arbeidsform i andre fag. Lærerstudenter har blitt sikret grunnleggende kjennskap til drama fordi de fleste lærerutdanningsinstitusjonene har hatt et obligatorisk innføringskurs i drama i allmennlærerutdanningen. I tillegg har mange av dem også tilbudt drama som valgemne. Dramafaget rommer mange ulike uttrykksformer og metoder. En av dem er forumteater, og det er relasjonen mellom denne teaterformen og dannelse som har fått størst oppmerksomhet i denne artikkelen. Dette er gjort fordi dannelsesaspektet trer fram veldig klart i forumteater. Min intensjon er likevel å vise at også andre av teatrets uttrykksformer og metoder kan inngå i

dannelsesarbeidet i mange fag og sammenhenger. Men først: Hva er det særegne med forumteater som gir muligheter for dannelse? Dette spørsmålet utdypes nærmere seinere i artikkelen, men kort sagt handler det om at forumteater er en utviklingsprosess i seg selv, der målet er en forandring eller en transformasjon. Hovedhensikten med forumteater er å engasjere publikum på en slik måte at de tar aktivt del i skuespillet. De oppfordres til å ”gå på scenen” og overta hovedrollen for å prøve ut forslag til handlinger som de mener kan gi historien et annet utfall enn den opprinnelige.

For å kunne forstå forumteatrets hensikt og relevans må man kjenne til dets teoretiske fundament. I artikkelen utdyper jeg dette – og videre også hva kombinasjonen av innlevelse og refleksjon, som er viktige elementer i dramaarbeid, kan bety i en dannelsesprosess. Eksempelene hentes fra et av mine utviklingsarbeider i drama. I dette ble det i flere forumspill utprøvd handlingsstrategier for å møte vanskelige og utfordrende situasjoner i lærergjerningen, eksempelvis disiplin- og atferdsproblemer. Fortellingen om vikarlærer Sofie som følger litt seinere, var utgangspunktet for et slikt forumteaterspill.

Et interessant spørsmål er hvor i prosessen med forumteaterforestillingen dannelsen skjer. Dette er det umulig å gi et entydig svar på, men jeg vil peke på noen muligheter som ligger i slikt arbeid. I denne sammenhengen avgrenser jeg det til å gjelde publikum – som i eksempelmaterialet er lærere og lærerstudenter. Dannelsespotensialet er minst like stort for dem som utvikler spillene, i dette tilfellet dramastudenter i lærerutdanning, uten at jeg går nærmere inn på det aspektet her. Arbeidet med forumteaterprosjektet er videodokumentert, og mine refleksjoner er basert på en analyse av dette materialet samt på observasjoner underveis i prosessen og studentenes umiddelbare tilbakemeldinger i etterkant av forestillingene.

Avslutningsvis er artikkelens hovedpoeng overføringsverdien til grunnskolen. Selv om drama ikke er noe eget fag i grunnskolen, skal det inngå i flere skolefag både som emne og som arbeidsform. Kan arbeid med drama, som for eksempel forumteater, ha en plass i denne sammenhengen og også bidra når det gjelder barn og unges dannelse?

Dannelse – hva kan det være?

Dannelse har vært et sentralt begrep innenfor utdanning siden 1700-tallet og i lærerutdanningen fra dens opprinnelse, men med varierende vektlegging i ulike tidsepoker og i ulike skoleslag (Brekke 2000; Tønnesen 2004). Dannelsesbegrepet har fått ny aktualitet i de seinere år, blant annet med Dannelsesutvalgets innstilling *Kunnskap og dannelse foran et nytt årtusen* (2009).

Nye nasjonale retningslinjer for lærerutdanningen slår fast at dannelsesprosessen skal være et sentralt element i utdanningen. ”Ved siden av å utdanne lærere med solid faglig kompetanse, har høyere utdanningsinstitusjoner også ansvar for å legge til rette for en dannelsesprosess.”

(Nasjonale retningslinjer for grunnskolelærerutdanningen 5.–10. trinn, s. 8) Det betyr at det også er andre kvaliteter enn de rent faglige som skal vektlegges og utvikles i utdanningsløpet. Lærerutdannere må ha dannelsesperspektivet med i sitt arbeid og også stille spørsmålet om hvordan dette ivaretas i ulike fag.

Dannelse skjer på flere områder og ulike arenaer og er, som Brekke uttrykker det, en kontinuerlig utvidelse av åndelige, kulturelle og praktiske ferdigheter, personlig og sosial kompetanse samt kunnskap knyttet til etiske levereregler og kultur generelt (Brekke 2008). Selv om jeg har valgt et annet siktemål i denne artikkelen, er den estetiske dimensjonen av dannelsesaspektet fundamental i kunstfaglige sammenhenger. All drama, også forumteater, kan bidra til den estetiske dannelsen, forutsatt at det i arbeidet fokuseres på kunstfaglige kvaliteter i tillegg til de pedagogiske. Den estetiske dannelsen bidrar til at man blir mottakelig for sanseinntrykk, stemninger og følelser og i stand til å kunne uttrykke seg selv gjennom sansbar form – som for eksempel teater, litteratur, dans eller musikk. Eller, som Løvlie sier det: den estetiske dannelsen er en kultivering av følelsene (Løvlie 2009). Aud Sæbø er opptatt av dannelsesbegrepet i relasjon til dramafaget og drøfter dannelsespotensialet i dramatiske spill.

Det rekonstruerer deltakernes forståelse av lærestoff, det åpner opp for å skape nye forståelser og uttrykk, og det stiller spørsmål ved såkalt vedtatte sannheter. Ulike synspunkt og forskjellige oppfatninger kan integreres og utforskes innenfor samme spill eller dramaforløp (Sæbø 2004:9).

Hennes konklusjon er at drama representerer et viktig bidrag i dannelsen. Utfordringen er å oppnå forståelse for det potensialet for dannelse som dramatiske spill representerer. Selv om jeg ikke kan gå dypere inn i diskusjonen her, er det ikke vanskelig å si seg enig i Sæbøs tanker og slutninger.

Dannelsesbegrepet er utforsket av flere, og mange uttrykker seg på ulike måter om hva det innebærer. Et fellestrekk i litteraturen om dannelse er tilknytningen til temaer som oppdragelse, undervisning og utvikling (Brekke 2008; Opdal 2008). Men, der de andre begrepene enten er verdinøytrale eller innholdstomme, er dannelse – ifølge Opdal – et positivt ladet begrep, som også har substans:

Dannelsesbegrepet representerer en slags syntese mellom oppdragelsesbegrep og utdanningsbegrep ved normativt å kreve en utvikling (transformering) i ønskelig

(verdifull) retning og ved (substansielt) å anta at denne positive utviklingen skyldes vekst i kunnskap, innsikt og forståelse (Opdal 2010).

Transformerer, eller utvikling mot noe ønskelig, er – som jeg kommer tilbake til seinere – noe av det som karakteriserer forumteater. I innstillingen fra dannelsesutvalget for høyere utdanning skriver Løvlie (2009) at selvdannelse er dannelsens fremste ideal, og den fremmes gjennom refleksjon og ettertanke. Selvdanning er, slik Løvlie beskriver det, svært relevant for det som skjer i en forumteaterprosess. Den samme relevansen har Sjøbergs karakteristik av et dannet menneske, der det å være dannet er å kunne opptre selvstendig og myndig og forholde seg kritisk og reflektert til verden omkring. For lærere er det viktig å oppnå denne formen for dannelse, blant annet for å kunne være en tydelig leder og veileder. Sjøberg sier også at å være dannet innebærer at man forstår den virkeligheten man lever i, og unngår å la seg lure eller manipulere (Sjøberg 2009). I min forståelse av forumteaterets funksjon og målsetting er dette innholdet av dannelsesbegrepet sentralt. Jeg finner også Anders Lindseths (2009) understreking av behovet for at studenter i en profesjonsutdanning ikke bare skal produsere kunnskap, men også utvikle et personlig, reflektert og kritisk forhold til den, svært relevant. Slik jeg ser det, er dette essensielle kvaliteter å utvikle for å kunne bli selvstendige mennesker med selvtilit og kontroll. Dannelsesferden er lang og sammensatt for de fleste av oss, og påvirkes av de impulsene vi får både gjennom oppdragelse og utdanning. Kanskje kan forumteater være en velegnet tilnærming i dannelsen?

Sånn kan det gå med en vikar ...

Forumteater handler alltid om temaer som er aktuelle og betydningsfulle, og et viktig mål er aktiv publikumsdeltakelse. Slik blir ikke bare innlevelsen i – og opplevelsen av – en forestilling viktig, men også det å bidra til handling og endring. Et aktuelt og relevant tema i skolen er disiplinproblemer, og her følger en fortelling bygd på en opplevelse en lærerstudent hadde da hun var vikar i en klasse. Situasjonen som beskrives, tror jeg dessuten mange lærere vil kjenne seg igjen i. I artikkelen vil historien spille en sentral rolle for å utdype og eksemplifisere aspekter knyttet til dannelse i lærerutdanningen.

Sofie skal være vikar i 7.klasse. Hun har forberedt seg godt og gleder seg til å undervise. I klasserommet presenterer hun seg og forteller at temaet for samfunnsfagtimen er 2. verdenskrig. Det er mye støy i klasserommet. Noen av elevene

kaster vått papir imellom seg mens de småprater og ler. Sofie ber elevene holde opp, men får ingen respons. Etter flere mislykkede forsøk på å roe ned klassen tilkaller hun inspektøren, som gir elevene beskjed om at de som ikke oppfører seg ordentlig, må ringe hjem selv etter timen og fortelle hva de har gjort galt. Klassen blir rolig og inspektøren går. Sofie vil vite hva elevene kan om 2.verdenskrig, og får akkurat i gang en liten samtale før Marie spør om hun får lov å ta opp vannflaska og drikke. Det er greit, under forutsetning av at det ikke blir noe griseri. Marie drikker og setter flaska pent på pulten. Da kommer Cecilie, tar vannflaska og skal til å drikke av den. Sofie ber om å få flaska, men Cecilie nekter og kaster den til en medelev. Sofie ber nok en gang om å få flaska, og idet hun prøver å ta den, spruter Cecilie vann i ansiktet på henne. Cecilie setter flaska fra seg og går tilbake til plassen sin. Inspektøren tilkalles. Alle elevene bortsett fra Cecilie får gå til pause. Hun forklarer seg og bedyrer at det som skjedde, var et uhell. Inspektøren sier at det får gå for denne gang og lar henne gå. Sofie forteller sin versjon av hendelsen og spør hvorfor Cecilie ikke måtte ringe hjem og fortelle om det som skjedde, slik det ble gitt beskjed om på forhånd. Hun får til svar at det ville blitt så mye oppstyr, og at det var best å løse det slik de gjorde. Inspektøren går. Sofie sitter "apatisk" igjen. Elevene kommer inn fra pause. Bråket fortsetter.

Tenk deg at du var Sofie. Hva ville du gjort for å unngå at situasjonen fikk det samme utfallet som beskrevet i fortellingen? Det finnes ingen fasitsvar på spørsmålet, men kanskje er det noen forslag til løsninger? Noen forslag som ikke bare skal presenteres og diskuteres med ord, men som kan prøves ut i spill – i forumteater. For kanskje stemmer det som den brasilianske teaterlegenden Augusto Boal har sagt, at vi må alle spille teater, for å finne ut hvem vi er og oppdage hvem vi kan bli? (Boal 2006). Jeg vil understreke at selv om målet med spillet var å utvikle en handlingskompetanse når det gjelder å takle disiplinproblemer, er min hensikt her å trekke fram forumteater som *metode* i dannelsesarbeidet. Slik blir det viktigste ikke hva slags handlingsstrategier som kommer fram, men at forumteater er en utprøvings- og refleksjonsarena.

Forumteater

Hva er spesielt med forumteater? Teaterformen skiller seg fra det vi vanligvis forbinder med teater på ett sentralt punkt: opphevelsen av skillet mellom skuespillere og tilskuere.

Forumteater handler alltid om brennaktuelle temaer med situasjoner og karakterer som tilskuerne kan identifisere seg med. Som beskrevet innledningsvis var det konkrete forumteaterarbeidet jeg refererer til et utviklingsarbeid i drama. Dette er en videreføring av et prosjekt om forumteater i problemløsning og aksjonsforskning (Eriksen 2009), i tillegg til å være inspirert av det nordiske forskningsprosjektet *Lærertilv sett med nordiske studentøyne* (Bjarnadóttir m.fl. 2008; Søndena 2008). Jeg ønsket å finne fram til typiske situasjoner i lærergjerningen som studentene så på som utfordrende, og der de var redde for å havne i avmaktsposisjoner. På bakgrunn av dette utviklet vi forumteater som ble iscenesatt og spilt for lærerstudenter. Studentene¹ deltok i prosessen med å utvikle ideen til spill, var sentrale i utformingen av manus og hadde alle funksjonene i forestillingen. Min intensjon var å utforske om forumteater kunne være egnet utprøvingsarena for handlingsstrategier med tanke på noen av lærerrollens utfordringer, som for eksempel disiplin- og atferdsproblemer.

Forumteaterspillene har en uforløst eller negativ slutt, der hovedpersonen opplever en eller annen form for nederlag (Eriksen 2009; Engelstad 1989 og 2004). I fortellingen om vannflaska er læreren Sofie hovedpersonen som ikke klarer å håndtere disiplinproblemene i klassen. Forestillingen innledes med at publikum forberedes på tematikken gjennom å delta i noen enkle øvelser. Disse øvelsene fungerer også som en mental og fysisk oppvarming, og ideen er at terskelen for å bidra aktivt på scenen minskes med slike forberedelser (Boal 1985 og 1992). En spill-leder, joker, har ansvaret for oppstarten og er hele tiden bindeleddet mellom det som skjer på scenen, og tilskuerne. I vårt eksempel besto øvelsene av en klappelek med fokus på konsentrasjon og en håndsopprekningsøvelse. Publikum ble her bedt om å ta stilling til påstander som ble lest opp, og rekke opp handa hvis de var enige i utsagnet. Eksempler på påstander: "Læreryrket er undervurdert". "En streng lærer er en god lærer".

Så spilles forestillingen. Denne første gjennomspillingen kalles spillet *antimodell*². Joker leder deretter arbeidet med *forumdelen*. Her spilles forestillingen på nytt, og tilskuerne blir oppfordret til å rope stopp når de mener at hovedpersonen burde handlet annerledes for å unngå at situasjonen får en negativ avslutning (Eriksen 2009). Disse øyeblikkene når spillet stopper opp, er vesentlige med hensyn til forståelse av virkeligheten, og dermed for dannelse (Sjøberg 2009). Når man griper inn i handlingen, er det på bakgrunn av en forståelse av virkeligheten som presenteres i spillet, og et kritisk og reflektert forhold til den. Og hvis spillet virkelighet er nært forbundet med publikums egen virkelighet, vil det også kunne

¹ Studentene var stort sett tredjeårs studenter i faglærerutdanning i praktiske og estetiske fag. Dette vil si at alle studentene har noe erfaring med lærerpraksis, noen av dem arbeidet også som vikarlærere ved siden av studiene.

² Begrepet anti-modell brukes for å understreke at det er en utilfredsstillende handlingsgang. Antimodellen skal debatteres, og målet er ikke å oppnå en modell som skal følges.

bidra til en forståelse av den reelle virkeligheten. Dramatisk spill er fiksjon, men henter sitt materiale fra virkeligheten. Spillet gir oss en mulighet til å betrakte verden på en måte som kompletterer og gir oss nye perspektiver på den virkelige verden (Courtney 1990; Eriksen og Leming 2007). Publikums erfaring med å gripe inn i og endre handlinger i spill vil ifølge forumteatrets opphavsmann, Boal, kunne overføres til deres egne liv. Å love at teater skal forårsake forandring er problematisk. Men den energien som utløses når man opplever å kunne endre en uønsket situasjon i et spill, kan stimulere til forandring av forhold man er misfornøyd med også i virkeligheten (Boal 1985). På den måten er også det langsiktige dannelsesperspektivet med, i betydningen av en utvikling i ønsket retning (Opdal 2010).

I spillet jeg refererer til, ble publikum oppfordret til å gå inn i rollen som læreren Sofie og prøve ut sine ideer til handlinger. Fortrinnsvis skal den som stopper spillet, selv gå inn i forestillingen og prøve ut sitt forslag til handling, men kan eventuelt foreslå handlinger for hovedrolleinnehaveren. Spillet engasjerte publikum, og de grep inn i forestillingen og foreslo endringer for hovedrolleinnehaveren eller prøvde ut sine egne forslag. Ett av dem var at Sofie skulle snakke mer direkte til elevene når hun kom inn i klasserommet, hilse på dem og sette tydelige grenser for elevenes handlinger. En annen idé var at hun skulle stoppe Cecilie når hun tok vannflaska, og be henne spørre om å få låne flaska i stedet for bare å ta den. Et tredje forslag var at læreren ikke skulle gå inn i forhandlinger med elevene. I motsetning til hva jeg forventet, var det ingen som dvelte noe særlig med muligheten til å markere seg overfor inspektørens respektløse holdning til vikaren.

Hvis tilskueren – *spectator*³ – gir opp å finne en ny løsning, går hun ut av spillet, og skuespilleren tar opp sin rolle igjen. Som regel finnes det ingen fasitsvar og enkle løsninger, og spillet får gjerne det opprinnelige utfallet. Ofte opplever man at undertrykkelsen intensiveres når noen prøver å frigjøre seg. Det samme kan man se i situasjoner i virkeligheten. Det er ikke enkelt å frigjøre seg eller gjøre opprør, og man møter gjerne motstand i slike prosesser (Eriksen 2009). Et eksempel fra spillet vårt som illustrerer dette, var at elevene bråkte enda mer da læreren ba Cecilie spørre om å få låne drikkeflaska. Vannsprutingen ble avverget, men i stedet begynte elevene å vippe med stolbeina og komme med flåsete utsagn om jødene. Og læreren var fortsatt på defensiven.

I forumteater finnes ingen fasitsvar. Spørsmålet er om noen klarer å endre historiens gang, eller klarer å bryte undertrykkelsen, som Boal ville sagt. Det er ikke nødvendigvis et mål å oppnå en vellykket avslutning på historien, men derimot bør forumteater fungere som

³ Boals betegnelse for at tilskueren – *spectator*- blir til skuespiller – *actor*.

en diskusjon der flere ideer prøves ut. Urealistiske løsningsalternativer eller *magiske løsninger* må man også være på vakt mot (Eriksen og Leming 2007; Boal 1985). Hvis publikum foreslår en slik løsning, er det jokers oppgave å stille spørsmål til løsningsalternativet, slik at publikum gjør sine kritiske vurderinger. En magisk løsning i vårt spill kunne vært om eleven Cecilie plutselig, helt av seg selv, endret sin oppførsel i positiv retning.

Mellom hver utprøving av spillet diskuteres mulige løsningsalternativ, og joker stiller gjerne provoserende spørsmål for å få i gang refleksjon og aksjon blant deltakerne (Eriksen 2009; Boal 1992 og 1985). Et av forumteatrets mål er å sette individet i stand til å reflektere selv, for så i neste omgang å omsette tanker i handling. Det er altså ikke en "happy ending" som er målet, men refleksjonene som utprøvingene utløser. Mulighetene for dannelselse ligger både i det å forstå noe om virkeligheten, slik den fremstår, og å forstå noe om seg selv og hvilke muligheter man har i den samme virkeligheten. En prosess med det målet å utvikle selvstendige, reflekterte, samfunnsbevisste og ansvarlige mennesker.

Med frigjøring som fokus

Det teoretiske fundamentet for forumteater finner vi i *De undertryktes teater*. Augusto Boal⁴ er opphavsmannen til teatersystemet, som består av teatermetoder og teaterformer som vektlegger interaksjonen mellom skuespiller og tilskuer. Hensikten med spillene er bevisstgjøring og frigjøring. Forumteater er en av disse teaterformene. Målet er å forme og eventuelt endre egen livssituasjon eller de samfunnsforholdene man lever under. Boal har sagt det slik: "We will never have a perfect society, but we can have a better one. We can't just wait for it to happen, but we have to make it happen."⁵

Boals tanker er nært beslektet med Paulo Freire⁶ og hans ideer om frigjørende pedagogikk. På 1970-tallet samarbeidet de om et alfabetiseringsprogram i Peru. De hadde behov for et ikke-verbalt språk som gjorde kommunikasjon mellom mennesker med ulike morsmål mulig. Bildeteater, som ofte brukes i forbindelse med forumteater, og som fokuserer på kroppen som kommunikasjonsredskap, ble brukt i dette arbeidet (Engelstad 2004).

⁴ Boal (1932-2009), utdannet kjemiingeniør, men arbeidet med teater hele sitt voksne liv; som regissør, dramatiker, forfatter og pedagog. Leder for Arenateatret fra 1956 til han i 1971 måtte flykte fra Brasil og levde i eksil i Argentina, i Peru og seinere i Europa. Flyttet tilbake til Brasil i 1986, ble i tillegg til teaterarbeidet også medlem i den lovgivende forsamlingen i Rio de Janeiros parlament i en periode. Boal holdt kurs og seminarer i hele verden, flere ganger også i Norge.

⁵ , Sagt av Augusto Boal på forumteaterkurs, Oslo, oktober 2004

⁶ Freire (1921-1997), professor i pedagogikk. Han kom fra fattige kår i Brasil, noe som preget hans syn på pedagogikk og undervisning. I likhet med Boal ble han også fengslet og torturert og måtte flykte fra landet.

Freires utgangspunkt var at mennesket måtte være subjekt i sitt eget liv og ta i bruk sine muligheter, forbedre livet og frigjøre seg fra vaner og roller. Grunnlaget for slik bevisstgjøring var for ham utdanning (Freire 1970/2006; Berkaak 2003). Hans pedagogiske ideal var *dialogen*, forstått som en "samtale", eller en samhandling mellom likeverdige partnere. Freires tenkning rundt dialogen handler blant annet om endring av maktrelasjoner for at menneskene skal bli likeverdige. Det betyr for eksempel at eleven skal være en likeverdig deltaker med læreren, og må gis egen kraft, *empowerment*, slik at hun selv kan mestre sin livssituasjon og endre sine livsbetingelser. Begrepet oversettes av noen med: å myndiggjøre eller "å gi kraft til" (Furu 2007; Askheim og Starrin 2007). I tilfellet med forumspillet vårt er maktbalansen omvendt, og det er læreren, Sofie, som trenger denne kraften for å frigjøre seg. Forumteaterforestillingen kan gi en mulighet for empowerment, fordi ansvaret for å ta i bruk sin egen kraft til å endre en situasjon overlates til publikum selv. For å oppsummere kan vi si at både frigjørende teater og frigjørende pedagogikk har bevisstgjøring og forandring som sentrale elementer, noe som stemmer godt overens med Løvlies forståelse av selvdannelse og Sjøbergs innhold i dannelsesbegrepet: å forstå den virkeligheten man lever i og unngå å bli lurt eller utsatt for manipulasjon. Men hvordan man forstår, og hva man forstår, er ikke entydig og likt for alle deltakerne. Forståelse kan ifølge filosofen Heidegger være avhengig av hvilken sinnsstemning man er i (Wormnæs 1984). Slik kan samme teaterstykket – spilt på forskjellige tidspunkter – oppleves ulikt fra gang til gang av samme person, men også oppleves ulikt av forskjellige personer som ser samme forestilling. Det betyr at alle tilskuere på samme forumteaterforestilling vil ha sin egen forståelse av forestillingen og mulige løsningsalternativer. Dersom spillet har en dannende funksjon, betyr det også at dannelsen har individuell karakter og innhold.

Forståelsesprosessen i forumteater kan sees på som en hermeneutisk sirkel. I denne prosessen spiller både fortiden og nåtiden en rolle, der en endring av vår forutforståelse av noe skaper ny forståelse. Hvis man ser på historien fra klasserommet, betyr det at man ved første gjennomspilling forstår situasjonen på bakgrunn av noe man selv har sett, hørt eller opplevd før. Men når man har sett spillets antimodell, oppstår kanskje en ny forståelse? Den nye forståelsen utgjør forutforståelsen når spillet gjentas neste gang. Slik får vi en kontinuerlig prosess, fordi det hele tiden skapes nye forutforståelser og forståelser. For meg er det en klar likhet med den kontinuerlige dannelsesprosessen som Brekke beskriver (Brekke 2008).

Forutsetninger for dannelsen

Innlevelse gir muligheter for identifikasjon

Hvis dramatiske spill, og i dette tilfellet forumteater, skal bidra i dannelsen, må spillene legges til rette for innlevelse og identifikasjon. Uten innlevelse kan spillet lett bli overfladisk og bare ha en underholdende karakter. *Innlevelse* handler på den ene siden om å spille en rollefigur på en troverdig måte og på den andre om publikumsopplevelsen av en forestilling. For å fremstille en troverdig karakter må aktøren identifisere seg med den figuren han eller hun skal spille. Teaterregissøren Stanislavskij brukte begrepet *det magiske hvis* (Brestoff 1999; Stanislavskij 1988). I det la han at skuespilleren måtte tenke og handle på samme måte som man ville gjort om man selv var denne figuren, i den gitte situasjonen og under de samme omstendighetene. Som jeg spurte innledningsvis: Hva ville du gjort om du var læreren Sofie i historien om vannflaska? Å ha innlevelse fordrer en evne til å ta en annens perspektiv, og er – slik jeg ser det – en forutsetning for å føle både sympati og empati, som for øvrig også er viktige egenskaper å ha i lærergjerningen.

Identifikasjon er her et nøkkelbegrep. Om skuespillerne identifiserer seg med sine rollefigurer og skaper et troverdig uttrykk, legger det grunnlaget for publikums innlevelse og identifikasjon også. Hvis man spiller Sofie med innlevelse, det vil si på en troverdig måte, vil publikum kunne leve seg inn i spillet og tro på fiksjonen. Men å tro på fiksjonen betyr ikke at man tror at spillet er virkelighet. I teater forholder man seg til to verdener samtidig. Dette betyr at en tilskuer som går inn i spillet, både kan identifisere seg med sin rollefigur og betrakte rollefiguren utenfra på samme tid (Courtney 1988). Den fiktive verden sammenlignes med den virkelige, og her ligger kimen til ny erkjennelse og forståelse. Ved å forstå rollefigurenes valg og handlinger kan man også oppnå forståelse for egne valg i situasjoner som ligner på spillets handlinger. Innlevelse handler også om aktivering av emosjoner, og dette spiller også en rolle for utvikling av forståelse. Frykt, sinne og avmakt er eksempler på sterke emosjoner som forumteater fremkaller. Disse har som fellesnevner at de er negative og skaper et sterkt ønske om endring (Eriksen 2009).

Hva skjer hvis aktørene ikke har innlevelse og tar sin rollefigur på alvor? Da vil heller ikke publikum gjøre det. Et eksempel er hvis skuespilleren mister konsentrasjonen og begynner å le. Da ler sannsynligvis publikum også, uavhengig av spillets egentlige innhold og stemning.

Refleksjon som grunnlag for endring

Parallelt med og/eller i etterkant av innlevelsen i forumspillet foregår *refleksjonen*. I forumteater reflekterer man både i og utenfor spillets fiksjon. Ordet refleksjon er avledet fra latin og betyr tilbakekastelse (Søndenå 2004). Ofte forstås begrepet som tenking, men for at noe skal kunne kalles refleksjon, må tanken kastes tilbake på noe. Fendler viser i sin gjennomgang til et mangefasettert begrep, og konkluderer med at refleksjon i dag er blitt et komplekst begrep med mange betydninger:

[...] a demonstration of self-consciousness, a scientific approach to planning for the future, a tacit and intuitive understanding of practice, a discipline to become more professional, a way to tap into one's authentic inner voice, a means to become a more effective teacher, and a strategy to redress injustices in society (Fendler 2003:20).

Søndenå beskriver refleksjon som ”å kaste tanken tilbake på tidlegare tenkt tankegods” (Søndenå 2004: 23). Hun har en filosofisk tilnærming til begrepet, og er kritisk til en forståelse som bare knytter refleksjon til tenkning rundt praktisk-pedagogisk handling. I forumteaterprosjektet er refleksjonen i første omgang knyttet til handlinger og konsekvenser av disse. Men sammenhengen mellom handlinger og tankegodset forbundet med dem er slik jeg ser det, likevel så sammenvevet at potensialet for den kraftfulle refleksjonen som Søndenå vektlegger, burde være til stede. For eksempel kunne man i etterkant av forumspillet stille seg spørsmålet: Hva tenker jeg nå om det jeg tenkte da jeg gikk inn i spillet i rollen som Sofie? Ville jeg ha gjort noe annerledes nå – i samme situasjon – enn jeg gjorde da? Og i denne refleksjonen burde det kunne ligge kime til selvdannelse.

Å speile seg er en refleksjon; bildet av en selv kastes tilbake. Boal bruker selv en speilmetafor for å klargjøre hva som skjer. Han beskriver teater som et speil der man kan se både sine fortrinn og mangler i. Men i De undertryktes teater – eksempelvis forumteater – er dette et magisk speil som man kan trenge inn i og forandre det man ikke liker.

In this mirror we can see the present, but can invent the future of our dreams [...] In the act of changing our image, we are changing ourselves, and by changing ourselves in turn we change the world (Boal, 2006:62).

Altså – etter å ha reflektert over det man ”ser i speilbildet”, endrer man ”motivet” for speilbildet. Dette hender for eksempel hver gang noen roper stopp for å overta rollen til Sofie og prøve ut en annen måte å forholde seg til elevene på. Når spillet stoppes, brytes illusjonen et øyeblikk. I disse illusjonsbruddene oppstår en distanse som gjør at man kan betrakte handlingen på avstand. I forumteater skjer det ved at publikum stopper spillet, men man kan også benytte ulike virkemidler for å oppnå distansering. Sanger og fortellinger ble blant annet

brukt av Brecht som et kunstnerisk prinsipp for å tydeliggjøre fiksjonsbruddene for å rive publikum ut av innlevelsen⁷ (Eriksson 2009). Hensikten hans var å synliggjøre motsetninger i holdninger, hendelser og prosesser og å skape et sterkt ønske om forandring (Allern 2003; Brestoff 1999). I likhet med Brecht ønsket Boal at publikum skulle reflektere og tenke selv, men i tillegg skulle refleksjonen føre til aktiv handling, som igjen ville bli gjenstand for ny refleksjon, nye tanker og nye handlinger. Dette samsvarer også med Opdals tanker om det autonome mennesket som dannelsesideal, et menneske som både tenker og handler selvstendig. ”Et menneske er ikke autonomt bare gjennom det det vet og kan, men hva det er villig til å omsette i praksis” (Opdal 2008:60–61).

Drama og dannelse i skolen?

Drama er ikke et nytt fenomen i dannelsessammenheng. I den greske antikken var barn og ungdom deltakere i teatrets oppsetninger og var med i de store dionysiske festene. Moralsk og musisk dannelse var sentralt her. I norsk grunnskole har drama aldri hatt en sterk posisjon, men de ulike læreplanene opp gjennom tidene har integrert dramafaglige arbeidsmåter og emner i fagene. Utviklingen av skaperkraft og estetisk følsomhet har vært blant målene, altså klare dannelsesmål.

I den generelle delen av den gjeldende læreplanen, K06, beskrives de overordnede målene for opplæringen. De kan sammenfattes kort til å handle om å utvide barn og unges evner til erkjennelse og opplevelse, til innlevelse, utfoldelse og deltakelse (Kunnskapsdepartementet, 2006). Dette omfatter både utdanning og danning. Danning forgår hele livet og i mange sammenhenger, og skolen er en av de viktigste dannelsesarenaene (Opdal 2010). Her formes og utvikles barn og unge gjennom ulike impulser og i flere sammenhenger. Lærerens kunnskaper, forståelse, ferdigheter og kompetanse er av grunnleggende betydning for at skolen skal kunne oppfylle sine mål. (Stortingsmelding nr.11, 2008–2009). I dette ligger også nødvendigheten av å beherske en variasjon av arbeidsformer og tilnærmingsmåter til arbeid med fagstoff og aktuelle problemstillinger. Det er uttallige muligheter for dramafaglige bidrag i denne sammenheng. Forumteater er ett eksempel, men også enklere dramatiske spill kan ha en dannende funksjon. I drama er elevenes estetiske utvikling sentral, men også deres evne til erkjennelse gjennom aktiv handling. Kunnskapen blir utforsket ”innenfra” og skaper en annen mulighet for forståelse enn å samtale, lese og skrive om kunnskapen. I spill kombineres følelser, intellekt og handling, slik at

⁷ *Verfremdung* kalles det i Brechts terminologi.

erkjennelsesprosessen blir helhetlig. I tillegg til arbeid med et fagstoff gjennom dramafagets mange metoder og teknikker bidrar drama i seg selv også til danning (Sæbø 2004).

Tilgangen er stor på aktuelle temaer i ulike fag når det gjelder å kunne arbeide med dramatiske spill i skolen. Muntlig formidlingsevne og kommunikasjons- og samarbeidsevner er eksempler på temaer for utvikling gjennom spill. Samfunnsfaglige problemstillinger, religiøse spørsmål eller etiske dilemmaer bidrar også med tematikk for fokusering på selvdanning. Læreplanen K06 understreker behovet for å utvikle en god allmenndanning, som både vektlegger kunnskaper, ferdigheter, egenskaper og verdier. I planens avsnitt om *det meningssøkende menneske* vektlegges oppdragelsen til å gi moralske mennesker med ansvar for egne valg og handlinger (Kunnskapsdepartementet, 2006). Et konkret eksempel på tema i den sammenhengen kan være mobbing. Mobbeproblematikken angår svært mange elever, og mobbesituasjoner blir ofte utforsket gjennom spill. I et forumspill om mobbing vil det være viktig å sette søkelyset på "den undertrykte" og hvordan han eller hun kan mobilisere sin kraft (empowerment) til å komme ut av den uønskede situasjonen (O'Toole m.fl. 2005; Byreus 1990). Den emosjonelle identifikasjonen som dramatiske spill legger til rette for, vil kunne fungere dannende også for dem som i virkeligheten opptrer som "mobbere" eller "tilskuere" til mobbesituasjoner. Kanskje kan noen av dem også oppnå en ny og utvidet forståelse av seg selv. Og om forumteater kan virke som en komplisert og ressurskrevende teaterform og arbeidsmetode, kan tematikken utforskes og eventuelt iscenesettes i andre typer spill. I en dramatisering av for eksempel eventyret om geitekillingen som kunne telle til ti, er mobbing et mulig tema. Kunne ungene lære noe om seg selv og sine egne holdninger gjennom å leve seg inn i geitekillingen eller noen av de andre dyrenes situasjon? "Hva ville du tenkt og gjort om du var geitekillingen som ble jaget av de andre dyrene?" er et aktuelt spørsmål å stille for å oppnå denne innlevelsen. Eller man kunne stilt lignende spørsmål til dem som skulle spille rollene som dyrene som ertet geitekillingen og sprang etter ham.

Forumteater om ungdoms forhold til seksualitet, med vekt på å sette sine egne grenser og bestemme over sin kropp, er også et interessant dannende tema å arbeide med. I tilknytning til teaterforestillingen *Lilith*⁸ var jeg joker i et forumspill for ungdom som handlet om nettopp det. Adam var gift med Lilith før han fikk Eva som kone. Ifølge myten forlot hun Adam fordi han ikke respekterte henne som likeverdig. Vårt forumspill handlet om en situasjon der Adam forsøkte å tvinge Lilith til å ha sex med ham. I spillet viste publikum et sterkt engasjement for deltakelse, og en observasjon var at ungdommene uttrykte oppriktig harme når de overtok

⁸ Voba-teatret i samarbeid med Hålogaland teater, 1995. Spilt for elever i ungdomsskolen og videregående skoler i tre kommuner.

hovedrollen og prøvde å unngå å bli overmannet av Adam. Flere gutter gikk inn i rollen som Lilith, ofte med en sterk innlevelse. Kanskje var det en måte å ta avstand fra Adams handlinger på, ved at de som gutter heller ønsket å identifisere seg med Lilith? Eller var det deres innsikt fra det å være gutt som ga dem en forståelse av hva Lilith gjorde "feil" i situasjonen? Forumteater gir som tidligere sagt ingen svar, men åpner for spørsmål, diskusjon og refleksjon. Og i alle fall sier det noe om at forumteater kan være et sterkt medium, og det er et eksempel på at vanskelige, og kanskje til dels tabubelagte temaer, kan egne seg godt for bearbeiding og utforskning i forumspill (Eriksen 2009).

Selv om temaer som mobbing, seksuell trakassering, rasisme og vold er eksempler på emner velegnet for forumspill eller for annen utforskning i drama i skolen, er det likevel viktig å være varsom i arbeidet med dem. Jeg tenker spesielt på faren for at noen skal føle seg uthengt og utsatt om man velger virkelige hendelser, men også at veldig nære situasjoner av og til kan bli for sterke for de medvirkende. Selv om en dramatisering av virkeligheten aldri ER virkeligheten, kan det likevel oppleves slik. For noen kan det være (for) sterkt emosjonelt, og for andre kan det gi seg utslag i at man ikke klarer å gå inn i situasjonen "på ordentlig", men bare fleiper og tuller. Mitt råd er å unngå å velge autentiske situasjoner, eller situasjoner som er svært lik dem som noen av elevene har opplevd. Men de hendelsene man velger å lage spill om, må likevel være gjenkjennbare og gi muligheter for innlevelse og identifikasjon. Dramaets og fiksjonens styrke er at i tillegg til å representere en parallell til virkeligheten og gi perspektiver på den, er det også en oppdiktet virkelighet, der man uten risiko for konsekvenser kan prøve ut aktuelle handlinger. Det er kanskje mindre "farlig" å spille geitekillinger eller Lilith fra skapelsesberetningen enn å dramatisere en virkelig hendelse fra skolegården eller en fra en fest.

I andre tilfeller kan det være hensiktsmessig å lage spill basert på virkelige hendelser, for eksempel når forumteater brukes som forskningstilnærming for å undersøke en problematikk. I et kanadisk forskningsprosjekt som handlet om ungdom og risikofylt atferd, utforsket en gruppe dramaelever, i samarbeid med en forsker, en situasjon fra virkeligheten, der ungdommer drikker alkohol på bussen på vei hjem fra en skoletur. I forumdelen satte de søkelyset på det øyeblikket ungdommene bestemte seg for å kjøpe sprit – og deres alternative handlingsvalg (Conrad 2004; Eriksen 2009).

Jeg har trukket fram disse eksemplene for å vise noen muligheter for drama i dannelsesarbeidet i skolen. Forumteater er en av metodene som kan brukes, men forutsetningen er at tematikken kjennes relevant for elevene. Også spillet om lærervikaren Sofie er aktuelt for bruk i grunnskolen. Kanskje ville elever oppnå en annen forståelse av

disiplinproblemer i klassen gjennom spill enn bare ved samtaler og diskusjoner? Og kanskje kunne det bety noe for deres selvdannelse gjennom å appellere til innlevelse, refleksjon og ettertanke?

Det dramatiske spillet omfatter både innhold og form. For å kunne arbeide godt med for eksempel forumteater må læreren forstå og beherske arbeidet med dramatiske spill, og dette fordrer kunnskaper og ferdigheter. Men selv om ikke alle kan klare å lede sine elever i forumteaterarbeid, kan lærere, med den grunnleggende dramafaglige kompetansen de får i sin utdanning, bruke enklere metoder og tilnærminger fra dramafaget i dannelsesarbeidet med barn og unge.

Oppsummering

Dannelse er en prosess som foregår kontinuerlig, og prosessen kan påvirkes og stimuleres på ulike måter. Forumteater synes å være en velegnet tilnærming i den sammenhengen, men det gjelder også generelt for drama. I denne artikkelen har jeg ikke valgt en sterk vektlegging av estetisk dannelse, selv om det er denne siden ved dannelsen som først og fremst forbindes med kunstoffaget drama. Estetisk dannelse er viktig, uansett hvilken dramametode eller teaterform som velges. For forumteater som fokuserer på endringsprosesser, er selvdannelse i henhold til Løvlie (2009) svært relevant. Det samme gjelder Sjøbergs (2009) forståelse av dannelse som evne til selvstendighet og til å ha et kritisk og reflektert forhold til virkeligheten. Men for at forumteater eller andre dramaaktiviteter skal kunne ha en funksjon i selvdannelse, må temaene for spillene være av en slik art at deltakerne identifiserer seg med karakterene og de utfordringene de står overfor. Dette gjelder om de er tilskuere til en forestilling, men også om de er aktive deltakere i andre typer dramatiske spillsituasjoner. Og det gjelder for alle, uavhengig av alder og skoleslag, og er like relevant for studenter i lærerutdanningene og for elever i grunnskolen. Gjennom kombinasjonen av innlevelse og refleksjon kan man kanskje få utforsket spørsmålet *Hvem er du, og hvem kan du bli?*

Litteratur

Allern, T. (2003): *Drama og erkjennelse*. Doktorgradsavhandling, Trondheim: NTNU.

Askheim, O. og Starrin, B. (2007): *Empowerment: i teori og praksis*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Bale, K. og Bø-Rygg, A. (red.) (2008): *Estetisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Berkaak, O. A. (2003): Innledende essay i Freire, P. *De Undertryktes Pedagogikk*. Oslo: Bokklubbenes Kulturbibliotek, De Norske Bokklubbene.
- Boal, A. (2006): *The Aesthetics of the Oppressed*. London: Routledge.
- Boal, A. (1992): *Games for Actors and non – Actors*. London: Routledge.
- Boal, A. (1985): *Theatre of the Oppressed*. London: Routledge.
- Brekke, M. (2008): Lærerutdanning som danningsreise, i Bjarnadóttir, R., Brekke, M., Karlefors, I., Nielsen, P. og Søndena, K., *Lærertilv sett med nordiske studentøyne*. Tromsø: Eureka forskningsserie nr. 1/2008.
- Brekke, M. (2000): *Lærerutdanning i nord: et historisk kasus gjennom tre tidsperioder*, Doktorgradsavhandling. Luleå tekniska universitet
- Brestoff, R. (1999): *Scenens læremestre og deres metoder*. Gråsten: Drama.
- Byreus, K. (1990): *Du har hovedrollen i dit liv*. Gråsten: Teaterforlaget DRAMA.
- Conrad, D. (2004): Exploring Risky Youth Experiences: Popular Theatre as a Participatory, Performative Research Method, i *International Journal of Qualitative Methods* 3 (1) April, 2004.
- Courtney, R. (1990): *Drama and Intelligence. A Cognitive Theory*. London: Mc Gill-Queens University Press.
- Courtney, R. (1988): Columbus here and now, i Booth & Martin-Smith (red.). *Recognizing Richard Courtney Selected writings on drama and education*. Markham, Ont.: Pembroke Publishers Ltd.
- Engelstad, A.(1989): *De undertryktes teater*. Oslo: Cappelen.
- Engelstad, A. (2004): *Poetikk og politikk. Augusto Boal og De undertryktes teater*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Engelstad, A. (2004): Å fortelle eller bli fortalt. Et teoretisk blikk på Boals forumteater, i *Drama*, 1/2004.
- Eriksen, A (2009): Emosjoner i dressur. Forumteater i problemløsning og aksjonsforskning, i Jakhelln. R., Leming T., og Tiller.T., *Emosjoner i forskning og læring*. Tromsø: Eureka forskningsserie nr. 1/2009.
- Eriksen, A. og Leming, T. (2006): Å skape opplevelsens øyeblikk, i *Fra erfaring til kunnskap*. Tromsø: Norgesuniversitetets skriftserie 2/2006.
- Eriksen, A. og Leming, T. (2007): ”Verden føles urettferdig. Jeg vet jeg må gjøre noe snart!” – Hvordan skape engasjement og emosjonell involvering i læreprosessen? Tromsø: Eureka Digital 5-2007.

Eriksson, S.A. (2009): *Distancing at close range: investigating the significance of distancing in drama education*, Doktorgradsavhandling, Åbo: Åbo akademi.

Fendler, L. (2003): Teacher Reflection in a Hall of Mirrors: historical Influences and political Reverberations (Electronic Version). *Educational Researcher*, 32, 16-25, from <http://er.aera.net>

Freire, P. (1970/2006): *De undertryktes pedagogikk* (oversatt av Sissel Lie) Oslo: Gyldendal.

Furu, E. (2007): *Rak lærerrygg: aksjonslæring i skolen*. Doktorgradsavhandling, Tromsø: UIT.

Kunnskapsdepartementet (2006): *Læreplanverket for kunnskapsløftet*. Oslo: Utdanningsdirektoratet.

Kunnskapsdepartementet (2009): *Læreren Rollen og utdanningen*, Stortingsmelding nr. 11 (2008–2009).

Kunnskapsdepartementet (2010): *Forskrifter om nye grunnskolelærerutdanninger og retningslinjer for utdanningene*, Rundskriv F-05-10.

Lindseth, A. (2009): Dannelsens plass i profesjonsutdanninger, i *Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre*. Innstilling fra Dannelsesutvalget for høyere utdanning. www.uib.no/filearchive/innstilling-dannelsesutvalget.pdf

Løvlie, L. (2009): Dannelse og profesjon, i *Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre*. Innstilling fra Dannelsesutvalget for høyere utdanning. www.uib.no/filearchive/innstilling-dannelsesutvalget.pdf

Opdal, P.M. (2008): *Pedagogisk-filosofiske analyser*. Bergen: Fagbokforlaget.

Opdal, P.M. (2010): Dannelsesbegrepet som fundamentalbegrep, i Brekke, M. (red) *Dannelse i skole og lærerutdanning*. Oslo: Universitetsforlaget.

O'Toole, J., Burton, B. and Plunkett, A. (2005): *Cooling Conflict. A new approach to managing bullying and conflict in schools*. Frenchs Forest: Pearson Longman.

Søndenå, K. (2004): *Kraftfull refleksjon i lærarutdanninga*. Oslo: Abstrakt forlag.

Søndenå, K. (2008): Levd uro – lokalisering av lærerstudenters framtidsbekymringer i *Bjarnadóttir, R., Brekke, M., Karlefors, I., Nielsen, P. og Søndenå, K., Lærerliv sett med nordiske studentøyne*. Tromsø: Eureka forskningsserie nr. 1/2008.

Stanislavskij, K. (1988): *En skuespillers arbejde med sig selv*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Sjøberg, S. (2009): *Naturfag som allmenndannelse – en kritisk fagdidaktikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk (3.utg.).

Sæbø, A. (2004): Et danningsbegrep som også er adekvat for drama?

<http://www.dramanett.no/ABSaeboe%20Paper%20profesjon%20og%20danning%2004.pdf>
sist besøkt 13.04 2010

Tønnesen, L.K.(2004): *Norsk utdanningshistorie*. Bergen: Fagbokforlaget.

Wormnæs, O.(1984): *Vitenskapsfilosofi*. Oslo: Gyldendal.